

Etnikai konfliktusok Bulgáriában 1989-ben. Szociológiai adattár

Összeállította: Krasztjo Petkov és Georgi Fotev. Szófia, 1990. Profizdat 342 oldal

Kissé szokatlan e könyv története. Kevesebb mint egy év alatt készült el; az első szociológiai felmérést még 1989 június-júliusában végezték, az utolsót pedig szeptember-decemberében, ami már egy új korszak kezdete a bolgár történelemben. A műfaj is szokatlan, mint az alcím is jelzi: szociológiai archívum, azaz a kutatások során készült elemzések, módszerek és más anyagok. Egyedülálló a könyv abban is, hogy olyan anyagokat is közöl, amelyek a kiadás előtt néhány hónappal még a „Bizalmas” vagy a „Belső használatra” címkét viselték. A könyv megjelenése az 1989. november 10-e (Todor Zsivkov leváltása) utáni változásoknak, a beinduló demokratizálódási folyamatnak köszönhető.

A kötet négy szociológiai vizsgálat eredményeit, elemzéseit és két, a Szakértői Tanács üléseiről készült jegyzőkönyvet tartalmaz. A jegyzőkönyvek az első két felmérés anyagának vitáját rögzítik. A kötetet Krasztjo Petkov és Georgi Fotev professzorok állították össze. A kötetet négy nyelvű (angol, orosz, német, francia) rezümé zárja.

Az első gyors-vizsgálat „A tömeges kivándorlási pszichózis 1989 június-július” címet viseli. A felmérést a Bolgár Tudományos Akadémia (BTA) Szociológiai Intézetének kutatócsoportja végezte Kiril Kertikov docens vezetésével. A jelentés két részből áll: az elsőben a tömeges kivándorlási pszichózist közvetlenül kiváltó okokat és a hisztéria következményeit vizsgálják, a másodikban a kutatás módszertanát és metodikáját írják le. Ezt követi egy, a Szakértői Tanács 1989. augusztus 3-i üléséről készült jegyzőkönyv (108–127.), amely az első szociológiai felmérés anyagának vitáját tartalmazza. A második felmérés „A visszatérési hullám 1989 szeptember-október” címmel készült. A kutatást a BKP KB Információs-szociológiai Központja és a BTA Szociológiai Intézetének etnoszociológiai programcsoportja végezte a Dimitrovi Komszomol KB Ifjúságkutató Intézete munkatársának bevonásával. A 15 fős munkacsoport vezetője Kiril Kertikov docens volt. E szociológiai és szociálpszichológiai felmérés célja a „visszatérési hullám” pozitív és negatív következményeinek megállapítása, illetve lehetőség szerint javaslatok tétele ezek megoldására. Ezt ismét egy jegyzőkönyv követi, amely a Szakértői Tanács 1989. november 29-i vitaülésén készült.

A harmadik gyors-felmérést „A pártapparátus viszonya a BNK etnikai politikájához 1989 december” címmel a BTA Szociológiai Intézetének 9 fős kutatócsoportja végezte Krasztjo Petkov professzor vezetésével, a központi pártvezetés megbízásából. A kutatás célja, hogy megvizsgálják a helyi pártapparátusok tényleges viszonyát az etnikai politika egészéhez, illetve annak elemeihez. A felmérést hat nagy közigazgatási egységben végezték; négyben nagyobb számú kompakt török etnikumú lakosság él, kettőt pedig kontrollként vizsgáltak.

A negyedik felmérés („A regionális gazdaság válságos helyzetben 1989 szeptember-december”) egy 9 fős – Krasztjo Petkov professzor vezette – kutatócsoport munkája, ami a targovistei városi tanács finanszírozásával és a BKP városi bizottságának támogatásával készült. A kutatást Targovistében mint egy, a kialakult helyzetben gazdasági és etnikai szempontból jellegzetes városban végezték. Azt tanulmányozták, hogyan hatott a ki-, illetve visszavándorlás a gazdaságra, a szociális helyzetre és a két (bolgár és török) etnikum viszonyára.

A bulgáriai etnikai konfliktus 1989 nyarán érte el csúcspontját a török etnikum tömeges kivándorlásával, jelezve ezzel az úgynevezett „újjászületési folyamat” csődjét. Az „újjászületési folyamat” elnevezés tulajdonképpen a török kisebbség ellen 'irányuló etnikai politikát takarja. Ennek lényege, hogy tagadja a török eredetű népesség létezését Bulgáriában, és csak mint törökösített, asszimilált bolgárokról hajlandó tudomást venni, akiket vissza kell

téríteni a bolgársághoz. Ennek egyik módja a török és arab nevek bolgárra cserélése volt. Emellett tiltani kezdték a török nyelv használatát nyilvános helyen, népviseletüket, szokásaik ápolását. Beindult a propagandagépezet is annak bizonygatására, hogy a török identitású népesség tulajdonképpen bolgár. Vezető szerepet játszottak ebben a tömegkommunikációs eszközök. Jelentős szerepet vállaltak a történelemtudományok képviselői is, akik tudományosan igyekeztek igazolni párt döntését. Elsősorban írásos anyagokra építették állításaikat. Hiányoznak viszont az antropológiai kutatások, amelyek valóban sokat segíthetnének a kérdés tisztázásában. Akadtak azért olyanok is, akik amellet foglaltak állást, hogy az etnikai hovatartozás eldöntését személyiségi jogként kell kezelni, vagyis az egyén saját maga dönti el, milyen nemzetiségűnek vallja magát. Ebből a szempontból másodrangúnak tartották az illető valódi származását, annak kutatása – vélték – a történelemtudományok feladata.

Itt a helye, hogy megjegyezzük: változatos terminológiát vezettek be a bulgáriai török etnikum megjelölésére. A korábban használatos bolgár törökök elnevezést elvetették, helyette olyanokat honosítottak meg, mint a „török etnikai öntudattal rendelkező bolgárok”, „törökösített bolgárok”, „iszlamizált bolgárok”, „muzulmán vallású bolgárok” vagy a „visszaállított nevű bolgárok” stb. Ebből is kitűnik, hogy semmiképpen sem akarták az országban a török etnikum létezését elismerni. Ennek politikai oka az az elgondolás lehetett, hogy ha elismerik a jelenlétüket, e kisebbség (1–1,5 millió fő) elindul az önállósodás útján, előbb autonómiát követel majd magának, aztán pedig csatlakozni akar Törökországhoz. A területi autonómia veszélyét azért tartották valósnak, mert a török lakosság nagyobbik része az ország keleti részén koncentrálódott.

1989 januárjától egyre fokozódott a török lakosság nyit tiltakozása, tüntetéseket, éhségsztrájkokat folytattak. Alapvető emberi jogait követelték: név- és nyelvhasználat, szabad vallásgyakorlat. Ekkor még nem volt szó kivándorlásról. A helyi vezetés és a belügyi szervek nem tudták megfelelően kezelni az ügyet – sok helyütt erőszakot alkalmaztak. A tüntetők gondjaik orvoslására keresték a párbeszédet a BKP központi vezetésével, de sikertelenül. Aztán május 10-e után megindult a kivándorlás Törökországba. Ezzel kapcsolatban egy fontos tényezőre kell felhívni a figyelmet: a Bolgár Népgyűlés 1989. május 10-én fogadta el az útlevétörvényre vonatkozó változtatásokat és kiegészítéseket, amelyek minden bolgár állampolgárra nézve 1989. szeptember 1-től lépnek életbe. Ennek ellenére a török lakosoknak már jóval korábban megkezdték az útlevelek kiadását, ami azt sugallta nekik, hogy nemkívánatosak az országban. Tömegesen hagyták el munkahelyeiket útlevelel várva, majd az országot is. Aztán a nyár végén egy részük visszatért. A probléma e rövid ismertetése a kérdés megvilágítása miatt szükséges. Az események hatására a BTA Szociológiai Intézetének vezetősége javaslatot tett, miszerint gyors felmérést kellene végezni a kivándorlási pszichózisról, amit a BKP KB támogatott. A kutatást még három újabb követte.

A felméréssorozat a bolgár szociológia első ilyen nagyszabású munkája, különösen az „expressz” kutatások jelentenek új műfajt a bulgáriai empirikus szociológiában.

A négy felmérés megpróbálja végigkísérni az 1989-es etnikai konfliktus geneziséét, a közvetlen kiváltó okoktól a következményekig. Ehhez jelentős mennyiségű anyagot sikerült a kutatóknak összegyűjteniük. A kutatók viszonylag szerény feladatot állítottak maguk elé: az események, a kialakult helyzet ismertetését, okainak feltárását. Igyekeztek felhívni a figyelmet a problémára és próbálták befolyásolni az állampolgárok véleményét: Ezt tulajdonképpen meg is teszik. Még akkor is, ha vannak bizonyos hiányosságok e téren. A felmérések csak az eseményeket közvetlenül kiváltó okokat vizsgálják; nem foglalkoznak a konfliktus történelmi gyökereivel. Az első két felmérés kevésbé érinti a bolgár, illetve az otthon maradt török lakosság magatartását, reagálását. Ezt a kutatók a rendelkezésére álló idő rövidegével magyarázzák. Ez utóbbi hiányosságot az utolsó két munkában igyekeznek

legalább részlegesen pótolni. Így kapcsolódnak egymáshoz a felmérések, ugyanannak a kérdésnek különböző oldalait vizsgálva azok kiegészítik egymást. A kutatók maguk is tisztában vannak azzal, hogy ez a felméréssorozat csak az első lépés az etnikai konfliktus feltárásában s további kutatásokra van szükség e témakörben. Különösen érdekes lenne ebben a vonatkozásban az azóta eltelt időszak vizsgálata, hiszen 1990–1991-ben is többször fellángolt a nemzetiségi ellentét, sőt a Duma című napilap 1992. szeptember 4-i száma arról ír, hogy ez év tavaszán százával vándoroltak ki Krumovgrádból bolgár törökök Törökországba

A kutatások során az etnikai konfliktust gazdasági, politikai, demográfiai, szociális, pszichikai és ideológiai aspektusban vizsgálják, de áttekintik a külső és belső tényezőket is. Ez elég alaposnak mondható. Általában helyesen világítanak rá az összefüggésekre is. Ami számunkra feltűnő ebben a kötetben, az a kutatók viszonya az anyaghoz, a kérdéshez magához. E tekintetben bizonyos kettősség figyelhető meg: egyrészt az objektivitásra való törekvés – ami abban is megnyilvánul, hogy az anyagokat autentikus formájukban közlik, s ami még fontos, a BKP etnikai politikáját bíráló dokumentumokat sem hagyják ki; másrésze egy bizonyos ideológiai determináltság, ami ugyan egyre csökken a könyv vége felé haladva. Az első két felmérésben viszont nem egy következtetés bizonyítja jelenlétét. „Negatív társadalmi hangulat alakult ki az újjászületési folyamat párvonalával, annak szervezőivel és végrehajtóival szemben, mivel a hagyományos nevű, sőt még a kommunista és vezető beosztású káderek sem értelmezték helyesen e folyamat lényegét és jelentőségét, illetve a közvélemény felkészületlensége miatt.”(43.) „A visszaállított nevű bolgárok kettős öntudata, világnézeti labilitása az ideológiai munka mély és nagyszámú hiányosságát mutatja..”(42.) „A bekövetkezett események és a bolgár muzulmánok tömeges kivándorlása Törökországba, mesterségesen növelte ideológiai ellenfeleink önbizalmát.”(44.) „... a nálunk maradt visszaállított nevű bolgárok nemzeti hovatartozásukat és a bolgár etnikai identitásukat bizonyítják.”(50.) „A tömeges kivándorlás során mindenképpen elhagyják az országot társadalom-, párt- és bolgárellenes személyek is”(50.). „A bolgár muzulmánok egy részének visszatérése megerősíti majd a velük szemben folytatott pártpolitika helyességét”(50.). Nos, ezek a propagandisztikus, dogmatikus elemeket tartalmazó idézetek még azt mutatják, hogy a kutatók nem vonják kétségbe a „párt nemzetiségi politikájának” helyességét. A kötet egyébként nem törekszik a párt etnikai politikájának elemzésére. Ahogy az 1989-es év során változik a politikai helyzet, úgy lazul a párt ideológiai szolgálata. Ennek köszönhetően eljutnak a helyes következtetések levonásához is. Kifejtik például, hogy a névvisszaadás erkölcsi értelmű – elismerik vele, hogy a többséggel egyénjogú emberekről van szó és garantálják személyiségük tiszteletben tartását. A könyv végén pedig többek között ezt írják: „A bolgár hatóságok a nemzetiségi kérdés terén, és különösen a török nyelvű bolgár állampolgárokkal szemben folytatott felettébb következtelen politikája, e politika durva hibái és különösen a török és arab nevek bolgárra cserélésének átgondolatlan akciója vezettek az etnikai válság kirobbanásához, amely gyakorlatilag az irányíthatatlanság határáig jutott el.”(292.) Abban, hogy ezekhez a következtetésekhez eljussanak a kutatók, mindenképpen szerepet játszott a harmadik felmérés, amelyből kiderült, hogy 1989-ben a pártapparátus maga is kritikusan viszonyult a párt etnikai politikájához s elvetette annak erőszakos módszereit.

Az a tény viszont, hogy a felmérésekben végig a „visszaállított nevű bolgárok” elnevezést használják, azt mutatja, hogy még nem teljesen szakítottak a régi koncepcióval. Az eltelt három év az elnevezésekben is hozott némi változást. A Bolgár Szocialista Párt lapja, a Duma 1992 szeptember 4-i számának egyik cikkében már újra a bolgár törökök elnevezés fordul elő.

Végezetül, pozitívumként kell megemlítenünk a könyv megjelenését, hiányosságai ellenére, hiszen ezzel végre Bulgáriában nyilvánosságot kapott az etnikai kisebbségek

problémája, ami egyben azt is jelenti, hogy elismerik annak létezését. A kérdés tisztázásához további kutatások szükségesek, s remélhetőleg ezek a hiányosságok kiküszöbölésével tovább folytatódnak majd.

Kolozsi Lajos